

СТАНОВЛЕННЯ ПРИНЦИПУ ЗАБОРОНИ АГРЕСИВНОЇ ВІЙНИ В РАМКАХ НЮРНБЕРГСЬКОГО ПРОЦЕСУ

FORMATION OF THE NON-AGGRESSION PRINCIPLE WITHIN THE NUREMBERG PROCESS

Касинюк І.В.,

здобувач кафедри міжнародного права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті розглядається зародження та становлення принципу заборони агресивної війни. Цей принцип став підґрунтям для формулювання сучасного розуміння такого міжнародного злочину, як агресія. Досліджено положення Статуту Міжнародного військового трибуналу та його Вироку.

Ключові слова: агресивна війна, Нюрнберзький трибунал, злочини проти миру та безпеки людства, агресія, Статут Міжнародного військового трибуналу.

В статье рассматривается зарождение и становление принципа запрета агрессивной войны. Этот принцип стал основой для формирования современного понимания такого международного преступления, как агрессия. Исследованы положения Устава Международного военного трибунала и его Приговора.

Ключевые слова: агрессивная война, Нюрнбергский трибунал, преступления против мира и безопасности человечества, агрессия, Устав Международного военного трибунала.

This article deals with the emergence and formation of the non-aggression principle. This principle has become a basis for the modern understanding of such international crime as aggression. Provisions of the Charter of the International Military Tribunal and its Sentence are researched.

Key words: aggressive words, the Nuremberg Tribunal, crime against peace and humanity, aggression, Charter of the International Military Tribunal.

Постановка проблеми. Незважаючи на заборону агресії міжнародним правом, агресія все ще залишається одним із факторів життя міжнародного співтовариства. І хоча традиційні напади одних держав на інші вже не носять такого жакливого характеру, як до Другої світової війни, тим не менш зберігаються більш завуальовані форми збройного втручання, а реакція на них світового співтовариства все ще буває відзначена нерішучістю та непослідовністю. Вивчення зародження та історичного розвитку поняття «агресивна війна» є необхідним для вдосконалення сучасного розуміння та тлумачення поняття «агресія».

Стан дослідження. На сьогодні не існує нових вітчизняних наукових досліджень із цього питання. У вітчизняній доктрині окремі аспекти вказаної проблематики досліджували О. В. Сенаторова, В. Ф. Антипенко, І. П. Бліщенко, В. А. Василенко, Н. А. Зелінська, І. І Т. Лукашук, Ю. В. Манійчук, І. В. Фісенко та ін. З огляду на все вищенаведене можна стверджувати, що обрана тематика є надзвичайно актуальною, має теоретичне і практичне значення.

Мета статті – розглянути і проаналізувати зародження та становлення принципу заборони агресивної війни, який став підґрунтям для формулювання сучасного розуміння такого міжнародного злочину, як агресія.

Виклад основного матеріалу. Питання про такий злочин, як агресія, завжди було актуальним для міжнародно-правової доктрини та практики. Агресія – найбільш серйозний міжнародний злочин. Застосування збройної сили однією державою проти

іншої вважається агресією у разі, якщо не йде мова про засоби самооборони у відповідь на збройний напад або про санкції за рішенням Ради Безпеки ООН. Сьогодні заборона застосування агресії є звичаєвою нормою, її порушення міжнародна спільнота вважає просто неприпустимим у цивілізованому суспільстві. Незважаючи на це, такі порушення все ж таки мають місце. Тому дослідження історичного досвіду міжнародного співробітництва у боротьбі з агресією є сьогодні необхідним і актуальним.

Переважає більшість юристів згодні з тим, що головною характерною рисою сучасного міжнародного права є відповідальність за агресію. Як зазначає Ю. О. Решетов, термін «міжнародний злочин» спочатку виник, щоб характеризувати агресивну війну. Юристи-міжнародники справедливо відносять норми, що забороняють агресію, до імперативних норм сучасного міжнародного права, відхилення від яких є неприпустимим.

Уявлення щодо протиправності агресивної війни було властиве міжнародному праву з часів його зародження. У працях «отців міжнародного права» класичного періоду (Ф. де Вітторія, Б. Айала, Г. Гроцій) наголошувалося на тому, що справедливою, дозволеною війною може бути лише війна, розпочата у відповідь на порушення права [1, с. 45].

Історичне формування принципу заборони агресивної війни стало ґрунтовним для становлення сучасного визначення агресії. Уявлення про агресивну війну як про злочинну акцію, загальні конкретні заборони жорстокого поводження з військовополоненими та пораненими, вимога гуманного ставлен-

ня до цивільного населення, охорона його життя та здоров'я – такі положення склали зміст багатьох міжнародних конвенцій, які стали джерелами міжнародного права ще до початку Першої світової війни. Відповідні санкції за порушення правил ведення війни передбачалися, наприклад, у Петербурзькій декларації від 29 листопада 1868 року стосовно заборони використання деяких хімічних засобів ведення війни, в рішеннях Брюссельських конференцій 1874 року, в Гаазьких конвенціях 1899 та 1907 років [6, с. 17].

Перша світова війна, яка коштувала людству 10 млн. вбитих та 10 тис. понівечених, показала надзвичайну небезпеку війни як такої. Першим і найважливішим документом, який розпочав рішучу боротьбу за повне виключення агресивної війни проти народів, був Декрет про мир 1917 року, який проголошував принцип відмови від агресивної війни і визнавав її «найбільшим злочином проти людства». Великий вплив Декрету про мир на народи всіх країн обумовив появу окремих декларацій та протоколів Ліги Націй, а також інших актів, що стосуються заборони агресивної війни [5, с. 5].

Будь-яка агресивна війна є найтяжчим злочином проти миру та безпеки людства. Але в історії війн ще не було такої концентрації жадливих злочинів та таких масштабів злочинної діяльності, що дозволив собі гітлеризм під час Другої світової війни [10, с. 2].

8 серпня 1945 року на конгресі в Лондоні було підписано угоду між СРСР, Великобританією і Францією, в якій проголошувалося створення Міжнародного військового трибуналу; було прийнято його статут [11, с. 9].

Нюрнберзький трибунал – перший в історії суд, який визнавав агресію найтяжчим кримінальним злочином і призначав покарання як державним діячам, винним у підготовці, розв'язуванні та веденні агресивних війн, так і організаторам та виконавцям злочинних планів винищення мільйонів невинних людей і підкорення цілих народів. Відповідно до ст. 6 Статуту злочинами проти миру були визнані планування, підготовка, розв'язання або ведення агресивної війни, а також участь у «спільному плані або змові, спрямованих на здійснення будь-якої з вищезазначених дій» [9]. Так, у вироку нацистським злочинцям зазначалося, що «розв'язання агресивної війни є не просто злочином міжнародного характеру – воно є найтяжчим міжнародним злочином, який відрізняється від інших воєнних злочинів лише тим, що воно містить у собі у сконцентрованому вигляді зло, що міститься в кожному з інших» [3, с. 37–38].

Але до прийняття Статуту на Лондонському конгресі делегати мали два проекти ст. 6: проект, розроблений підкомітетом на основі американської пропозиції, та французький проект. Відповідно до американського проекту «такі дії розглядаються злочинним порушенням міжнародного права і повинні підпадати під юрисдикцію трибуналу: а) порушення законів, правил та звичаїв ведення війни (такі порушення включають вбивства, катування військовополонених, звирства та насилля по відношенню до

цивільного населення, безглузді руйнування міст та сіл, пограбування, а також порушення інших законів та звичаїв війни); б) розв'язання агресивної війни; в) (вторгнення або загроза вторгнення) розв'язування війни проти інших держав, порушуючи договори, угоди або завірення між народами, міжнародне право та ін.».

Французький проект 6-ї статті передбачав, що «трибунал має право судити будь-яку особу, яка тим чи іншим чином здійснювала підготовку або керівництво такими діями: а) політикою агресії проти інших народів, яка проводилася європейськими державами і яка порушувала договори та міжнародне право; б) політикою звирств та переслідувань по відношенню до цивільного населення; в) розв'язуванням та веденням війни засобами, які заборонені законами та звичаями міжнародного права та ін.» [5, с. 120–124].

Порівнюючи американський та французький проекти, можна зробити висновок, що французький проект передбачав особисту відповідальність фізичних осіб за ведення агресивної війни, а американський передбачав відповідальність держав та «соціальних організацій».

Завдяки запискам судді трибуналу від США Д. Бібла світ дізнався, що форму та структуру вироку розробив заступник англійського судді Н. Брікет. На той момент існували дискусії щодо того, чи може трибунал кваліфікувати «спільний план та змову у веденні агресивної війни» як злочин. Представник Франції Д. де Варб та його заступник Р. Фалько не знаходили в діях керівництва Німеччини ознак ні спільного плану, ні змови. Такої ж думки був і американський суддя Бібл. Він наголошував на тому, що до Нюрнберзького процесу поняття «змова» в міжнародному праві не існувало. Але член суду від СРСР І. Т. Нікітченко та його заступник О. Ф. Волочков наводили аргумент за аргументом на користь того, що загальний план або змова реально мали місце в даному випадку, а такі дії призвели до найтяжчих наслідків, і їм необхідно надати відповідної оцінки. Англієць Н. Брікет займав таку ж саму позицію. Він доказував, що визнання наявності загального плану або змови є принциповим для трибуналу, інакше процес над нацизмом, його партією та державою перетвориться в суд над «жменькою» конкретних осіб. У результаті з'явився компроміс. Трибунал визнав наявність загального плану або змови в підготовці та розв'язуванні агресивних війн, але не в здійсненні військових злочинів або злочинів проти людяності [2, с. 766].

Необхідно підкреслити і роль ООН у сфері боротьби зі злочинами проти миру та безпеки, зокрема з агресією. Однією з цілей ООН є не просто підтримання міжнародного миру та безпеки, а й «придушення актів агресії або інших порушень миру» (ст. 1 Статуту ООН), а всі члени ООН зобов'язані:

- вирішувати міжнародні спори мирними засобами таким чином, щоб не ставити під загрозу міжнародний мир та безпеку;
- утримуватися в міжнародних відносинах від погроз силою або її застосування проти територіаль-

ної недоторканності держав та їх політичної незалежності (ст. 2) [8].

Водночас у Статуті ООН не міститься визначення агресії як міжнародного злочину, за вчинення якого настає індивідуальна кримінальна відповідальність. А у ст. 39 зазначено, що визначення «існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру або акту агресії» перебуває в компетенції Ради Безпеки ООН. Незважаючи на це, в післявоєнний період продовжувалося формування розуміння агресії як злочину проти миру та безпеки.

Після того, як по завершенню Другої світової війни було здійснено судове переслідування за злочини проти миру, 11 грудня 1946 року Генеральною Асамблеєю ООН було прийнято резолюцію 95 (I) «Підтвердження принципів міжнародного права, визнаних Статутом Нюрнберзького трибуналу», в якій зазначалося, що «ГА ООН, по-перше, визнає принципи міжнародного права, визнані Статутом Нюрнберзького трибуналу, які були застосовані в рішенні Трибуналу; по-друге, пропонує Комітету з кодифікації міжнародного права розглядати в якості першочергового питання внесення положень проєктів, метою яких було формулювання таких принципів, до загальної кодифікації злочинів проти миру та безпеки людства або до загального міжнародного кодексу» [7].

За резолюцією 95 (I) 21 листопада 1947 року було прийнято резолюцію ГА ООН 177 (II), в якій Комісії міжнародного права (засновано резолюцією 174 (II)) було доручено сформулювати ці принципи та скласти проєкт кодексу законів про злочини проти миру та безпеки людства [4, с. 2].

У 1950 році Комісія міжнародного права підготувала доповідь, в якій принципи було більш конкретизовано. Принцип VI кодифікує три категорії злочинів, закріплені у Статуті Трибуналу: злочини проти миру, військові злочини та злочини проти людяності. Злочини проти миру визначаються у п. «а»

принципу VI таким чином: «планування, підготовка, розв'язування або ведення агресивної війни; або вів'їни, яка порушує міжнародні договори, угоди або завір'їння; участь в загальному плані або змові, спрямованій на здійснення вищезазначених дій». Ані Статут або вирок Трибуналу, ані Комісія не надали визначення поняттю «агресивна війна». Трибунал встановив, що деякі з підсудних «планували та вели агресивні вів'їни проти 12 держав і тому є винуватими у вчиненні цих злочинів». Через це він вважав зайвим «детально обговорювати, в якій мірі ці агресивні вів'їни були також війнами, що порушують міжнародні договори, угоди та завір'їння». Комісія у своєму коментарі підкреслювала, що ведення агресивної війни може бути інкриміновано тільки «вищим військовим чином та вищим посадовим особам держави» [4, с. 4].

«Нюрнберзькі принципи» істотно вплинули на розвиток міжнародного кримінального права. Але агресія не увійшла до юрисдикції міжнародних трибуналів, заснованих резолюціями Ради Безпеки ООН для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного права, на території колишньої Югославії (1993 р.) та за аналогічні злочини на території Руанди і сусідніх із нею держав (1994 р.). У 1998 році на Римській дипломатичній конференції було прийнято Статут Міжнародного кримінального суду – постійно діючої незалежної від ООН міжнародної організації. Слід наголосити на тому, що, регламентуючи матеріально-правові засади кримінальної відповідальності за вчинення агресії, положення Римського Статуту переважно ґрунтуються на Нюрнберзьких принципах.

Висновки. Нюрнберзький трибунал є першим в історії міжнародного права судом, який визнавав агресію найтяжчим міжнародним злочиним. Він відіграв визначальну роль у формуванні інституту індивідуальної міжнародно-правової відповідальності фізичних осіб за вчинення злочинів проти миру та безпеки людства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гороховская Е. Г. Агрессия как международное преступление. / Е. Г. Гороховская // Альманах міжнародного права. – 2009. – Вип. 1. – С. 45–52.
2. Звягинцев А. Г. Нюрнберзький процес. Без грифа «Совершенно секретно» / Александр Звягинцев. – М. : Астрель: АСТ, 2010. – 800 с.
3. Карпец И. И. Преступления международного характера / И. И. Карпец. – М. : Юрид. лит., 1979. – 264 с.
4. Кассезе А. Подтверждение принципов международного права [Електронний ресурс] / А. Кассезе. – New-York: Copyright United Nations, 2009. – 10 с. – Режим доступу : http://legal.un.org/avl/pdf/ha/ga_95-l/ga_95-l_r.pdf
5. Лебедева Н. С. Подготовка Нюрнберзького процесса / Н. С. Лебедева. – М. : «Наука», 1975 г. – 223 с.
6. Ледях И. А. «Нацистские преступники и судебная практика в ФРГ» / И. А. Ледях. – М. : «Юридическая литература», 1973 г. – 150 с.
7. Офіційний сайт ВРУ. Резолюция ГА ООН 95 (I) от 11 декабря 1946 года. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_910
8. Офіційний сайт ВРУ. Статут ООН від 26.06.1945 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_010
9. Офіційний сайт ВРУ. Устав Международного военного трибунала для суда и наказания главных военных преступников европейских стран оси от 08.08.1945 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/998_201
10. Полторак А. И. Нюрнберзький трибунал / А. И. Полторак. – М. : Воениздат, 1965 г. – 284 с.
11. Этингер, Я. Нюрнберзькое предостережение / Я. Этингер // Еврейская газета. – 2005. – № 43–44. – С. 9.